

Радомир СТАНИЋ

СТУДЕНИЦА У СВОМ И НАШЕМ ВРЕМЕНУ

У културној и уметничкој баштини готово сваког културно еманципованог народа постоје споменици који су означени као камени темељци — међашци у њиховом културном и друштвеном развоју. Њихове вредности и поруке обично надилазе и надрастају све што им је претходило. Далекосежношћу своје појаве они отварају нове путеве културног развртка. Као такви они стоје у врху културне баштине једног историјског раздобља или су мерило значаја за читаву епоху. Неки од оваквих древника могу бити источници из којих су потекла кључна струјања што су преокренула уметничка схватања у одређеној културној сфери. Поједини међу њима стоје као усамљени челници у укупном стваралаштву свог времена. Други су, опет, весници нових градитељских и сликарских стремљења или су по универзалности свог значаја одавно ушли у антологију уметничких споменика Европе или света. Постоје, најзад, споменици који су добили право на свевременост тиме што су својим вишезначним вредностима постали појам културе народа у чијем су крилу настали. Њиховим истраживањем и изучавањем откривамо и упознајемо развојне токове културе и уметничког стваралаштва не само свог народа, већ и оних чија је култура била у корелацији са нашом или која је припадала истој цивилизацији. Често су такви споменици докази о заједничким утицајима и културним прожимањима, о изненадним или очекиваним додирима култура појединих народа. Њиховим познавањем продубљујемо сазнања о културним и уметничким везама међу народима откривајући тиме подстицаје за зближавање и мирољубиву сарадњу у несигурним условима у којима данас живимо. Као трајно памћење народа кристализовано у уметничку форму и као изузетни докази стваралаштва културно-историјски споменици са таквим одредницама су елементи којима се препознају културе народа и мере њихови доприноси светској културној баштини. Обележавајући преломне историјске догађаје и сведочећи о изузетним личностима, они су снажни докази и огледало особности народа и његовог стваралаштва. Као расадници хуманистичких мисли и извори патриотских порука, они имају незамењиву улогу у оплемењавању људског духа, уобличавању његове свести и васпитавању младих генерација. Као најпозитивније и најпрогресивније тековине културног наслеђа овакви споменици су својеврсни подстицаји у развоју културног и уметничког стваралаштва, а у својству активних чинилаца чове-

ковог живота и простора, они су најјаче споне између прошлости и савремености.

У културној ризници српског народа и његовој свеукупној историји манастир Студеница се, управо, следи као споменик међаш, као камен темељац и као колевка оне културе и духовности којима смо савладали најкраћи пут до врхова европске цивилизације. У Студеници су се стекли многи атрибути који је својом суштином чине изузетно значајним монументом, можда без премца међу свим здањима у средњовековној прошлости Србије.

Студеница је настала у време када је Стефан Немања, родоначелник династије Немањића која ће Србијом владати пуна два века, био на врхунду своје моћи. Победивши своје непријатеље и освојивши нове области после искушења која су га водила од понора до тријумфа, велики жупан је изградњом ове своје треће по реду задужбине желео не само да обезбеди вечни починак, већ да савременим и будућим поколењима остави белег своје самородне личности, која је ујединила раздвојене и несигурне старе рашке крајеве у снажну и моћну државу. У том свом настојању Немања се потрудио да за грађење и мраморно украшавање своје задужбине доведе у то доба најбоље мајсторе из предела где се дуго и вешто градило. За нешто више од једне деценије уобличена је тако најлепша грађевина у српској средњовековној архитектури. Она ће постати и дуго остати недостижан и непоновљив узор у нашем старом грађитељству. Са становишта историје архитектуре главна студеничка црква представља мало ремек дело оригиналног споја двеју култура грађења — византијске и романске. Оваквом симбиозом настала је сложена грађитељска целина, која се одликује складним и племенитим пропорцијама и лепотом своје пластичне изражајности. По општој архитектонској замисли и укупној неимарској реализацији студенички главни храм достиже највиши ранг споменика такозване рашке грађитељске школе. Ни на једном српском средњовековном споменику, како стручњаци кажу, није остварено тако складно и чисто архитектонско-скулпторално јединство као на студеничкој Богородичиној цркви. По снази и монументалности то јединство као да симболизује Немањине идеје и успехе на плану државне консолидације и уједињења земље и њеног народа.

За Србију, земљу манастира и фресака, Студеница ће постати прототип и образац у грађењу и украшавању потоњих владарских задужбина. Међутим, у архитектури никада неће бити досегнута нити надмашена. У сликарству — једном од најважнијих домена старог српског уметничког стваралаштва, студеничке фреске ће остати у основи главног развојног тока српског зидног сликарства у XIII веку чији ће врхунац бити милешевске и сопоћанске зидне слике. Увођење натписа на српском народном језику, сликање тема из српске историје и тек стасале књижевности — историјска је појава која ће Студеницу учинити родним местом старог српског сликарства и спомеником у коме су сазрели завршни облици ране српске уметности и књижевности.

Иако истраживања и изучавања Студенице која трају више деценија, нису потпуно осветлила све њене колосалне вредности, ипак је сагледан њен општи значај како за националну тако и европску културу и уметност. Критично испитивање и научно проверавање места и улоге овог споменика у развоју старе српске и византијске уметности дали су поуздан историјско-уметнички суд. Он саображава гледишта најми-

ментнијих домаћих и иностраних истраживача: Студеница је у истину велики споменик своје епохе. Почетни узлет старе српске уметности коме су претходили други споменици, имао је у Студеници готово изненадни импулс чијом се снагом српско уметничко стваралаштво наједном винуло до највећих висина византијске и европске културе. Удео студеничког најстаријег сликарства из 1208/209. године у променама које су се у то време на плану монументалне декоративне уметности византијског света догодиле, има оне размере које не досеже ни један други наш споменик. Ако се зна да је Студеница први очуван споменик новог стила XIII века у целом византијском зидном сликарству, онда се може схватити њен епохални значај у историји уметности источнохришћанског света.

Студеница је, међутим, ближа нашој свести као велики национални споменик, као највеће и најупечатљивије знамење наше старе културе. Она доиста јесте прво и најснажније врело наше духовне мисли, извор многих креативних вредности и утемељитељ уметничке, књижевне па и здравствене културе. Али, то је истовремено споменик који заузима централно место у политичкој и црквеној историји српског народа, у историји његове независности. Настала у доба када је њен оснивач Стефан Немања успоставио власт над уједињеним областима старе Рашке и другим крајевима свог „отачаства“, Студеница сведочи о дубини и далекосежности државотворне замисли родоначелника лозе Немањића. На жалост, изгубљене или ишчезле студеничке повеље и други писани документи лишавају нас дубљих сазнања о великом и смишљеном програму Немање и његових синова о независној и моћној држави на чијем новом почетку Студеница — велелепна и симболична грађевина, стоји као стуб и ослонац будућности. Она, према томе, није никаква историјска случајност нити пролазни бљесак судбинске ћудљивости. То је дело које је угаони камен нове државотворне концепције у оквиру које су имале посебно место култура, уметност, књижевност и сви они делотворни видови духовне изражајности, који ће постати вековни штит у одбрани националног и културног идентитета српског народа.

За Студеницу је нераскидиво везано велико дело Саве Немањића, умне, образоване, далековиде и смеле личности свог времена. Његово деловање у области дипломатије, просветитељства, устројства српске државне и црквене независности, књижевности и уметности, оставило је најдубље трагове у задужбини свог оца. Његови књижевни, правни и други списи наетали у Студеницу у коренима су српског прозног стварања, а рад на образовању и обучавању својих ученика — будућих прелата потође назависне српске цркве, чини Студеницу неком врстом претече нашег Универзитета. Овде је Свети Сава Студеничким типиком поставио идејно-правни основ српске црквене независности и веома допринео утемељењу независности српске државе.

У тегабној прошлости српског народа који се увек поносио својим манастирима, Студеница је била својеврсни духовни бастион, крепилиште народне снаге, храм древне културе и уметности, извор на коме су се многи наши нараштаји напајали патриотизмом и слободољубљем. Ова камена песма на зеленим обронцима Радочела споменик је васцеле историје нашег народа, раскошно уметничко дело које недостаје многим културама епохе у којој је настало. Данас када обележавамо 800-годишњицу настанка, Студеница, надживела векове, улази у срећније ра-

здобље своје историје, када, конзервирана и уређена, расипа светлост својих старина много штедрије и снажније него у било које минуло време. Заштићена и исцељена од злодела ратова и метежа, раскриљена својим лепотама и вредностима, Студеница иде у сусрет нашем и будућем времену као срећно преживели споменик да живо и аутентично сведочи не само о својој епохи, већ и о нама као њеним достојним баштиницима. Велики студенички јубилеј крупан датум у историји не само српског већ и југословенских народа, био је прилика да Студеницу дубље сагледамо у њеној епохи, нашем и будућем времену. То је срећан повод да се у оквиру обележавања ове годишњице најпосредније и присније суочимо са присуством немерљиво вредних споменика, да проверимо јесмо ли довољно учинили за њихову заштиту и шта нам још ваља чинити да бисмо их приближили друштвеној свести и тако створили повољније услове да постану нераздвојни део нашег живота, општељудских потреба и савремених културних захтева. Студеница и њена обљетница чини част генерацијама нашег времена, али истовремено обавезује да посветимо још већу пажњу не само њој, већ и осталим не тако бројним споменицима. Јер, наша баштина немилице сатирана злим ратним приликама, зубом времена и људским немаром, доспела је до нашег доба десеткована, тако да су преостали споменици предрагоцени у сваком погледу. Неки од њих без којих не би били ово што јесмо и без којих нам не би било места у културној мапи света, велика су наша друштва, морална и културна обавеза.

Осам векова Студенице један од најзначајнијих јубилеја у историји културе, уметности и цивилизације нашег народа, Социјалистичка Република Србија је желела да обележи на достојан начин. Свесна чињенице да је у питању један од најзначајнијих споменика, који стоји на челу њене културне баштине, наша друштвена заједница у сарадњи са културним и научним установа, уметничким и друштвеним организацијама и другим чиниоцима је релативно благовремено приступила припремама за прославу ове велике годишњице. Председништво Републичке конференције ССРН Србије је образовало Одбор за прославу 800 година манастира Студенице у чијем се саставу налазило преко 70 еминентних културних, научних и јавних радника целе Републике. Одбор је на првој својој седници усвојио Програм обележавања студеничке годишњице, који је сачинио Републички завод за заштиту споменика културе. Овим Програмом утврђене су оне културне, научне, уметничке и друштвене манифестације које су својим креативно-радним карактером имале за циљ да без икаквог парадног свечарења, на осмишљен начин афирмишу Студеницу као изузетни споменик наше прошлости и да истовремено унапреде мисао о могућностима да Студеница својим културним и уметничким зрачењима постане саставни део савременог живота. Другим речима, Програмом је замишљено да се Студеница у разноликим видовима њене интерпретације, представљања и приказивања приближи савременој друштвеној свести и да се укаже на драгоцене потенцијале које њене вишестране вредности садрже у погледу активнијег културног, васпитног, образовног, друштвеног и туристичког коришћења. С друге стране, циљ је био да се манифестацијама садржаним у Програму обезбеди клима у којој ће наш човек студенички јубилеј доживети као својеврсни културни чин властитога одуховљења, осетити припадност Студенице нашем и будућем времену и постати сведок заслужног продора овог споменика у

свет коме по високим уметничким и културним вредностима припада колико и нама. Обележавање осам векова Студенице наставиће се реализацијом одређених пројеката наредне и следећих година, а све с циљем да овај споменик, а преко њега и највреднији део нашег културног наслеђа, уће дубље у сферу наше друштвене, културне, научне и економске радозналости како би постали неразлучни део наше укупне стварности.

На основу најопштијег увида у оно што је урађено на остваривању програмских замисли Одбора за прославу у погледу обележавања студеничког осмолећа лако је уочити да је постигнуто знатно више него што се очекивало, али управо оно што је овај споменик заслужио. Пре свега, Студеница је у протеклој јубиларној години уведена у видокруг најшире друштвене, културне и остале јавности наше земље. Иностранци културни и научни свет показао је изузетно интересовање за њене недовољно познате вредности. За многе, чак и довољно обавештене кругове Студеница је постала право откровење. Никада се о овом споменику није надахнутије, топлије, присније и тачније писало, никада се у њеној историји није полетније и креативније говорило и размишљало, ни један пут се о њеном значају није тако разборито, квалификовано и продубљено научно мислило и говорило као у осамстојој години њеног постојања. Три научна симпозијума имала су за тему Студеницу у својој епохи и нашем времену. Међународни научни скуп у организацији Српске академије науке и уметности на тему „*Студеница и византијска уметност око 1200. године*“ у коме је узело учешће око 80 научника из земље и иностранства, осветлио је многа питања о месту нашег споменика у уметности свог времена и потврдио уверење да је Студеница кључно и врхунско дело уметничког стваралаштва византијске културне сфере на почетку XIII века. Бројне књиге и студије о студеничким старинама које су већ угледале светло дана и које ће се појавити наредних месеци, доносе нова и свежа тумачења настала као плод свестраног истраживања. Студија „*Студенички тийик и ауџокефалност српске цркве*“ од др Миодрага Петровића, у издању „Дечјих новина“ из Г. Милановца и Републичког завода за заштиту споменика културе, обелодањује резултате најновијих истраживања познатог научника, који је потпуно осветлио значај студеничког типика као првог устава српске православне цркве у чијим је одредбама уграђена далекосежна визија будуће самосталности српске цркве и државе. Монографија „*Студеница*“ од др Симе Ћирковића, др Војислава Кораћа и др Гордане Бабић-Ђорђевић, у издању „Југословенске ревије“ на српскохрватском и два велика светска језика, по репрезентативности ликовно-техничке опреме и квалитету представља најлепшу књигу о једном нашем споменику која се икада појавила. Она ће омогућити пласман Студенице у свет, а нашој културној јавности предочити непоновљиве лепоте њене архитектуре, фресака и ризнице. Монографска студија „*Манастир Студеница*“ од Милана Кашанина, др Милке Чанак-Медић, др Јованке Максимовић, др Бранислава Тодића и Мирјане Шакоте, коју су издале „Књижевне новине“ — најпотпунија је научна књига о овом споменику. У њој су обрађене све историјске, културне, архитектонске, уметничке и друге компоненте студеничког споменичког комплекса при чему су саопштени исходи најновијих изучавања архитектуре студеничких храмова и других грађевина, архитектонске пластике и скулптуре, фресака и манастирске ризнице. Посебне монографске студије о Краљевој цркви и студеничкој ризници, које ће уско-

ро изаћи из штампе, а аутори су им др Гордана Бабић — Ђорђевић и Мирјана Шакота и издавачи „ИРО Просвета“ и Републички завод за зашт. спом. кул. значајно ће продубити и проширити досадашња знања о задужбини краља Милутина и предметима примењене уметности очуваним у преосталом делу некадашње раскошно богате манастирске ризнице. Студија академика Војислава Ј. Ђурића „*Српска уметност између 1154. и 1204. године*“ коју ће у оквиру издавачких пројеката утврђених Програмом обележавања 800 година Студенице, ускоро објавити „Југословенска ревија“ и Републички завод за заштиту споменика културе, обележиће многе уметничке споменике ове епохе новим погледима писца као њиховог најбољег познаваоца.

Изложбе до сада организоване, а особито оне које предстоје као што су „*Студеничке фреске*“ и „*Културно блао Студенице*“, које ће приредити Галерија фресака и Српска академија наука и уметности, представиле су и представиће студеничке уметничке старине у најширем спектру преко којих ће се стећи најпотпунији увид о значају овог споменика у историји уметности, културе и књижевности српског народа.

Документарно-уметнички филмови снимљени поводом студеничког културно-историјског празника заједно са сјајним телевизијским емисијама, позоришним представама и другим приредбама, зналачки су забележили и интерпретирали суштанствене вредности старих студеничких облика и сва важнија збивања којима је Студеница била велика културна и уметничка позорница. Информативно-пропагандна средства, сувенири и све оно што о Студеници шири праву мисао и обавештава о њеним културним, уметничким и туристичким богатствима, примерени и уобличени на одговарајући начин, допринели су да се знатно подигне културни ниво откривања и представљања овог јединственог споменика културе. Публицитет који је Студеница доживела многобројним прикладним текстовима објављеним у средствима јавног информисања, радију и телевизији, стручним написима и научним прилозима, саопштењима и другим информацијама објављеним у часописима, којима се придружује и „Повеља“, може бити путоказ како треба радити када је реч и о другим, тако значајним нашим споменицима.

Наша друштвена заједница уложила је велика средства у санацију, заштиту и уређење манастира Студенице и њене околине. Остаје још доста да се уради око презентације манастирског комплекса, рестаурације припрате главног храма и заштите фресака, али је учињен одлучан заокрет у систематском настојању да се ова споменичка целина потпуно заштити и савремено уреди. Изградњом савременог асфалтног пута од Ушћа до Студенице, постављањем путних ознака са информативним таблама на свим саобраћајним приступима Студеници, обезбеђени су основни предуслови да се студенички арсенали културе и уметности отворе за цео свет.

Осмовековни јубилеј манастира Студенице дочекан је, по општем мишљењу, онако како приличи великом слављенику. Он је показао како се смишљено и организовано, удруженим снагама, у релативно скромним материјалним условима, може много учинити да споменик што пре и што дубље допре до свих наших слојева. Студеницу смо сви осећали као своју. Схватили смо је као дирљиво и узбудљиво памћење наше бурне и славне прошлости. Доживели смо је дубље и потпуније него икада. Наново смо је открили са оним узбуђењем с којим човек препознаје себе,

своје корене, укупност свог националног и културног бића. Учинили смо колико смо могли за садашњост и будућност овог споменика, али и за свој понос и понос будућих нараштаја.

Као круна свега што је у јубиларној години осветљавало Студеницу као непоновљиви споменик своје епохе, као велико знамење српске културе и уметности, али и као интегрално уметничко дело универзалног значаја, дошла је вест да је Студеница, одлуком Међувладиног комитета за светску културну и природну баштину УНЕСКО-а донетом на заседању 24. и 25. новембра 1986. г. у Паризу, уписана у Листу светске културне и природне баштине. Од 33 предложених споменика и природних феномена, међу којима су, на пример, били Толедо и Тријер и други споменички и природни комплекси, Студеница је супериорно и готово тријумфално, уз све похвале експерата, ушла у врх светске културне баштине. Ова пријатна и радосна вест подразумева високо признање споменику, његовој заштити, а посебно нашој друштвеној заједници, која се, међутим, обавезује да нашој и светској Студеници пружимо много више у погледу заштите и уређења. Лепшу честитку поводом свог 800-годишњег рођендана Студеница није могла добити, а добили смо је сви ми њени баштинници.